

Костянтин Сидоров

Особливості відбудови МТС Житомирщини в 1943–1945 рр.

У статті досліджено особливості відбудови машинно-тракторних станцій у Житомирській області впродовж 1943–1945 рр., висвітлено проблему кадрового забезпечення працівниками МТС та питання професійної підготовки механізаторських кадрів машинно-тракторних станцій у післявоєнний період.

Ключові слова: машинно-тракторна станція (МТС), Житомирська область, матеріально-технічна база, механізаторські кадри, сільське господарство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одразу після звільнення території України від німецько-фашистських загарбників першочерговою проблемою було відновлення зруйнованої економіки країни. Однією з найважливіших її сфер стало сільське господарство, швидкість відновлення якого залежала від налагодження роботи та подальшого розвитку МТС. Спад виробництва, нерівномірність між сільськогосподарською й промисловою продукцією позбавили можливості швидко поновлювати власні технічні засоби під час війни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема повоєнної відбудови машинно-тракторних станцій Житомирської області досі не стала предметом спеціального наукового дослідження. Опосередковано цю тему розглянуто в статті А. В. Киданюка «Машинно-тракторні станції в колективізації західноукраїнського села впродовж 1944–1950 рр.», у якій визначено основні тенденції та специфіку функціонування машинно-тракторних станцій на території західних областей України й з'ясовано їх роль у колективізації сільського господарства Західної України [8]. У роботі О. Г. Перехреста «Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» проаналізовано становище сільського господарства в Україні протягом 1941–1945 рр. Розглянуто особливості функціонування галузі на початку війни та в період окупації, комплекс чинників, які зумовили не лише позитивні результати, а й негативно позначилися на процесі її відбудови [11]. Політика індустріалізації й колективізації сільського господарства, післявоєнна відбудова економіки Житомирщини з огляду на роль у цьому процесі КП(б)У, розглядається в «Нарисах історії Житомирської обласної партійної організації» [1]. Ця проблема знайшла своє відображення й у новітніх посібниках з аграрної історії України. Зокрема, у підручнику П. П. Панченка й В. А. Шмарчука «Аграрна історія України» на основі аналізу широкого кола документальних джерел без ідеологічної заангажованості розкриваються аграрні відносини на українських землях в ХІХ–ХХ ст. Особливу увагу приділено питанням реформування сільського господарства, аналізу заходів, до яких удавалися різні уряди, що перебували при владі на цих землях [10]. У нашій роботі використано фундаментальні видання, зокрема «Історія українського селянства», звідки почерпнуто матеріал про відбудову промислових підприємств бригадами робітників у 1943–1945 рр. та статистичні дані про кількість відбудованих МТС на 1945 р. [7].

Мета нашого дослідження – висвітлення процесу відродження, налагодження роботи та специфіки функціонування машинно-тракторних станцій Житомирщини впродовж 1943–1945 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За роки німецької окупації технічній базі машинно-тракторних станцій УРСР завдано нищівного удару. У 1941 р. в Україні працювало 94,6 тис. тракторів, 33,4 тис. зернозбиральних комбайнів, 54,9 тис. вантажних автомобілів та інші складні сільськогосподарські машини [11, с. 476]. За період від початку війни й до визволення території України від загарбників повністю зруйновано базу для ремонту сільськогосподарської техніки, знищено майстерні поточного ремонту, які в довоєнний період діяли в кожній МТС.

За підрахунками радянських дослідників, перед Великою Вітчизняною війною в Житомирській області працювало 16 радгоспів, 1941 колгосп, 59 МТС [12, с. 1]. До 1941 р. 59 МТС області мали у своєму розпорядженні 3095 тракторів, 703 комбайни й багато інших складних машин. Німецько-фашистські загарбники повністю знищили в нашій області 11 МТС [13, с. 1].

У результаті успішного форсування Дніпра від вересня до кінця 1943 р. на Правобережжі було створено величезний плацдарм протяжністю 400 км по фронту й до 100 км у глибину [7, с. 318]. У визволених районах відразу приступили до відбудови, важливою складовою частиною якої було сільське господарство. Перед трудівниками постали проблеми, викликані масштабами руйнувань, матеріальними та людськими втратами. Господарство колгоспів і МТС було повністю зруйноване.

В умовах воєнних дій, що поглинули значну частину бюджету, держава не могла відразу виділити на відбудову МТС необхідних коштів. Дані асигнування проводилися поетапно й на швидкі темпи відбудови машинно-тракторних станцій не варто було сподіватися.

У 1943 р. союзний уряд спромігся асигнувати 34 млн руб. на відбудову МТС, машинно-тракторних майстерень (далі – МТМ) і ремонтних об'єктів. Порівняно з масштабами збитків, яких зазнала галузь, це були мізерні кошти. Та надалі ситуація змінюється на краще: у 1944 р. в сільське господарство інвестовано 314 млн руб., а в наступному – 429 млн руб. Загалом витрати на відновлення й розвиток мережі МТС у 1943–1945 рр. становили 586 млн руб. [6, с. 349].

Першочергова проблема, із якою зіткнулася влада в процесі відбудови МТС, – їх кадрове забезпечення. Працівників катастрофічно не вистачало, тому потрібно було організувати швидку та якісну підготовку й перепідготовку спеціалістів сфери сільського господарства. Виконання поставленого завдання можна було реалізувати через налагодження роботи спеціальних освітніх закладів.

Відповідно до постанови РНК УРСР від 10 червня 1944 р. № 654 «Про відновлення діяльності сільськогосподарських технікумів системи Народного Комісаріату Земельних справ УРСР», у другому кварталі 1944 р. відновлено діяльність Житомирського технікуму землевпорядкування. Контингент його студентів на час відновлення складав 80 осіб [3, арк. 23].

Важливим для організації кадрового забезпечення був наказ № 803 НКЗС УРСР від 17 липня 1944 р. «Про план набору до сільськогосподарських вищих учбових закладів НКЗС УРСР на 1944/1945 навчальний рік», який спонукав начальників обласних земельних відділів сприяти директорам сільськогосподарських ВНЗ у проведенні набору студентів. Для кожної МТС у районі підбирали по 1–2 особи, які мали закінчену середню освіту, для вступу на подальше навчання в закладах вищої освіти й після закінчення відправляли на роботу в МТС [3, арк. 29].

Для організації повноцінного навчального процесу в сільськогосподарських навчальних закладах держава виділила спеціальну техніку, у тому числі й в інститути та технікуми Житомирщини. «Згідно плану забезпечення тракторами сільськогосподарських ВНЗ і технікумів», Житомирський сільськогосподарський інститут отримав у 1944 р. по одній одиниці техніки таких моделей: ЧТЗ, ХТЗ, У-2 [3, арк. 40].

Відповідно до постанови виконавчого комітету Житомирської обласної Ради депутатів трудящих і Бюро обкому КП(б)У № 16 від 3 березня 1945 р. «Про підготовку масових кадрів для сільськогосподарства області» затверджено обласний план підготовки кадрів масової кваліфікації через шкільну та курсову мережу на 1945 р. Він уключав у себе підготовку комбайнерів, трактористів, трактористів тракторних бригад, підготовку та перепідготовку механіків, перепідготовку бригадирів тракторних бригад. Загалом підготовлено 4960 осіб механізаторських кадрів [5, арк. 44].

Крім вищих і середніх навчальних закладів, підготовка та перепідготовка трактористів здійснювалася власне на курсах при МТС. Так, у 1944–1945 рр. по Житомирській області підготовлено 4350 осіб трактористів, перепідготовка становила 1380 чол. [3, арк. 48].

Проте система навчання мала свої недоліки. Спостерігався низький рівень організації навчального процесу та матеріально-технічної бази: не вистачало приміщень, незадовільні матеріально-побутові умови перебування слухачів курсів із підготовки механізаторських кадрів, недостатньо забезпечена навчальна база курсів.

Утім, питання підготовки кваліфікованих робітничих кадрів для сільського господарства перебувало на постійному контролі з боку органів державної влади. Зокрема, виконавчий комітет Житомирської обласної Ради депутатів трудящих і Бюро обласного комітету КП(б)У розробили план «Підготовки кадрів масових кваліфікацій сільського господарства по Житомирській області на 1945–1946 рр.», відповідно до якого передбачалося підготувати механіків МТС – 42 чол., бригадирів тракторних бригад – 50 осіб, трактористів – 1800 чол., помічників комбайнерів – 100 осіб, ремонтних робітників – 180 чол. Термін навчання за різними профілями мав скласти від двох до 10 місяців. Підготовку за даними спеціальностями планувалося провести в Саратовській та Овруцькій школах

механізації сільського господарства й при МТС. Також планувалося перепідготувати 30 бригадирів тракторних бригад, комбайнерів та трактористів. Термін їх навчання мав скласти від 1,5 до двох місяців, навчання проводили в Овруцькій школі механізації сільського господарства [4, арк. 516].

У повоєнний період одним із важливих джерел відбудови МТС та колгоспів було трудове сподвижництво селян. Значного поширення набула безкоштовна, по суті невмотивована праця на полях, на відбудові та спорудженні господарських приміщень, ремонті техніки, інвентарю.

Тільки впродовж 1944–1945 рр. методом народної будови відбудовано й споруджено 45 % виробничих приміщень колгоспів, радгоспів і МТС [11, с. 93]. Рівень готовності селян до виконання поставлених перед ними завдань визначався тим чинником, що сільські мешканці були більш обмежені в правах, ніж міські й водночас – поміркованіші та покірніші.

Більшість селян визволених областей політику держави, спрямовану на відновлення колгоспно-радянської системи, сприйняла стримано. Причини цього – передусім досвід відносин сталінського режиму з ними в довоєнний період та їхнє фактично безправне становище в державі, яке ще більше погіршилося в умовах війни [18, с. 565].

Методом народної будови в лютому 1944 р. молодь колгоспу «13-річчя Жовтня» Житомирського району взяла активну участь у відбудові колгоспів і МТС. В області оголошено місячник зі збирання запасних частин та інструменту, ремонту тракторів і сільськогосподарського інвентарю. Для цього в області створено 1094 молодіжні бригади [2, с. 183]. Завдяки поширенню такого почину впродовж першої половини 1944 р. зібрано й відремонтовано кількасот тракторів.

На польових роботах старанно працювали механізатори МТС. Так, Попільнянська ордена Трудового Червоного Прапора МТС, керована Ф. С. Бернатовичем, у 1944 р. виконала план умовної оранки на 130 %, зекономивши багато пального. Тракторна бригада Якова Ракитського з Корнинської МТС перевиконала план робіт удвоє. Багато робітників перевиконували встановлені норми, обробляючи землю кінями та коровами.

Разом із технікою, що поверталася в МТС у ході реєвакуації й у формі допомоги, основою для відродження матеріально-технічної бази господарства була сільськогосподарська техніка, передана військовими частинами. «Тисячі тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин відправлені в подарунок для України з Московської, Саратовської, Пермської й інших областей, Казахської РСР, Башкирської та Мордовської АРСР» [9, с. 65]. У проведенні польових робіт значну допомогу надавала Військова рада 1-го Українського фронту. Командування військових частин передавало МТС усі колісні трактори та запчастини до них, що було дуже важливим, адже нової техніки надавалося мало, а наявна була, як правило, застарілою й потребувала частого ремонту.

Активна допомога молоді та військових частин із відбудови МТС сприяла тому, що за короткий термін в обіг уведено нову сільськогосподарську техніку й інвентар для праці на полях.

Важливим поповненням комплектуючих для машинно-тракторного парку на визволеній території були виведені з ладу та залишені загарбниками під час відступу, трактори й інші сільськогосподарські машини.

«За порівняно короткий строк після звільнення України від окупантів сільські механізатори за допомогою бригад робітників промислових підприємств відремонтували і зібрали з розрізнених деталей 30 тис. тракторів». Для успішного проведення ремонтних робіт важливе значення мали постачання запасних частин із тилових районів від серпня 1943 р. до лютого 1944 р. [7, с. 321].

Однак, незважаючи на активну відбудову МТС Житомирщини, осіння сівба 1944 р. відбувалася дуже повільно. Керівництво області причину такого стану вбачало в тому, що керівники районів, директори МТС не зуміли організувати роботу так, щоб усі ділянки роботи йшли разом, комплексно й не відставали одна від одної [14, с. 1].

Поза увагою управлінців залишалися причини об'єктивного характеру. Одним із варіантів виходу зі складної ситуації був перерозподіл наявних матеріальних фондів. Так, постановами виконавчого комітету Житомирської обласної ради депутатів трудящих та Бюро обкому КП(б)У «Про перерозподіл тракторів ЧТЗ з МТС північних районів в південні МТС» від 28 березня 1945 р. визначалося, що у зв'язку з напруженістю з тягловими ресурсами в південних районах області й для більш ефективного використання тракторів марки ЧТЗ на весняних роботах установлювався такий перерозподіл: із Яблонецької та Ушомирської МТС передано по одному трактору Любарській МТС, з Овруцької й Олевської МТС Попільнянській – по одному трактору, із Лугинської МТС Бруси-

лівській – один трактор ЧТЗ. Отже, можна спостерігати рівномірний розподіл сільськогосподарської техніки серед районів Житомирської області та їх активна взаємодопомога один одному в роботі [5, арк. 172].

За умов фактичної відсутності нової техніки, значну увагу приділяли ремонту наявної. Узимку 1945 р. для розв'язання цієї проблеми залучено максимальну кількість робочих рук. У результаті, «не дивлячись на складні умови військового часу, МТС області добилися значних успіхів в справі підготовки тракторів та сільськогосподарських машин до польових робіт у 1945 р., з успіхом виконали план осінньо-зимового ремонту. Також трактористи та робітники в МТС виконали державний план тракторних робіт цього року» [5, арк. 233].

Кампанія з ремонту старої техніки МТС носила масовий характер і поширилася по всій Україні. Її результати широко прокачувалися ЗМІ.

Так, трактористи Новоград-Волинської МТС на 15 днів раніше завершили ремонт тракторів. Достроково виконали це завдання Скragлівська, Коростишівська, Базарська, Лугинська й інші машинно-тракторні станції. Колгоспники розгортали роботу за успішну підготовку до весняної сівби [1, с. 168]

Унаслідок проведеної роботи, на початок 1945 р. в Україні відновлено 1223 МТС. У сільському господарстві на цей час нараховувалося близько 48 тис. тракторів, комбайнів – 14 932, вантажних автомобілів – 3575. Отже, рівень механізації сільського господарства невпинно зростав [11, с. 95].

Однак, незважаючи на певні досягнення в ремонті техніки, станом на лютий 1945 р. Житомирська область із ремонту тракторів займала останнє місце серед областей України. Тільки в січні 1945 р. «12 МТС з 59 вквалися в графік. Найбільш складною була ситуація в Андрушівській, Скragлівській, Котельнянській, Білилівській, Брусилівській, Новоград-Волинській, Малинській та інших МТС» [17, с. 1]. Як завжди, це пояснюється поганою організацією праці, небажанням організовувати на місці виготовлення нових та реставрацію старих частин та повною байдужістю до створення побутових умов праці при МТС.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На перших етапах відбудови МТС виконували найбільш трудомісткі роботи, плани, які ставилися перед ними, виконати було фактично неможливо. Також відчутним був дефіцит профільних спеціалістів МТС, механізаторів і працівників масових сільськогосподарських професій, від яких залежали якість та ефективність роботи сільськогосподарської галузі. У подальші роки створювалися заклади для підготовки спеціалістів сільськогосподарської галузі, що полегшило питання кадрового забезпечення працівниками машинно-тракторних станцій.

Перед відновлюваними машинно-тракторними станціями постали складні завдання, продиктовані умовами повоєнного часу. Вони повинні були при мінімальній кількості техніки стати основою розвитку сільського господарства. Система машинно-тракторних станцій в силу об'єктивних і суб'єктивних причин на початковому етапі розвитку не могла повною мірою виконувати свої функції. Причин цього – декілька: насамперед, дефіцит сільськогосподарської техніки, низький рівень кваліфікації працівників МТС, погана організація праці.

Джерела та література

1. Нариси історії Житомирської обласної партійної організації / Г. П. Булкін, О. М. Іващенко, В. О. Матяшук, П. П. Москвін. – К. : Політвидав України, 1980. – 315 с.
2. Войтенко А. Б. Житомирщина: історичний нарис : навч. посіб. / А. Б. Войтенко, О. М. Іващенко, О. С. Кузьмін. – Житомир : Полісся, 2003. – 271 с.
3. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 2622, оп. 1, спр. 1, арк. 23–48.
4. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1150, оп. 2, спр. 55, арк. 516.
5. Держархів Житомирської обл., ф. 1150, оп. 2, спр. 1, арк. 44.
6. Економічна історія України : історико-економічне дослідж. : в 2 т. – К., 2011. – Т. 2. – 608 с.
7. Історія українського селянства : нариси : у 2-х т. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 657 с.
8. Киданюк А. В. Машинно-тракторні станції в колективізації західноукраїнського села упродовж 1944–1950 рр. / Андрій Володимирович Киданюк // Наукові записки ТНПУ. Серія : Історія / ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3. – С. 128–133.
9. Наукові записки. Т. 5. М-во сіл. Госп-ва СРСР ; Житомир. с.-г ін-т ; ред. М. О. Гурін. – Житомир, 1958. – 160 с.

10. Панченко П. П. Аграрна історія України : підручник / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – К. : Знання, 2000. – 342 с.
11. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // НАН України ; Ін-т історії України / Олександр Григорович Перехрест. – К., 2010. – 150 с.
12. Від колгоспів, колгоспниць, працівників МТС і радгоспів Житомирської області // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 149 (5073), 4 серп.
13. За чітку роботу МТС // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 172 (5096), 5 верес.
14. Уроки перших днів осінньої сівби // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 164 (5088), 25 серп.
15. Змагання районів Житомирської області у виконанні плану осінньої сівби станом на 5 верес. 1944 р. // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 174 (5098), 8 верес.
16. Вище темпи ремонту тракторів // Радянська Житомирщина. – 1945. – № 10 (5184), 14 січ.
17. Радянська Житомирщина. – № 24 (5198). – Покінчим з відставанням в ремонті тракторів // Радянська Житомирщина. – 1945. – № 24 (5198), 4 груд.
18. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття : іст. нариси / редкол. : В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько ; рецензенти : О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : НВП «Вид-во “Наукова думка” НАН України», 2011. – Кн. 2. – 735 с.

Сидоров Константин. Особенности восстановления МТС Житомирщины в 1943–1945 гг. В статье исследуется процесс возрождения, налаживания работы и специфики функционирования машинно-тракторных станций в Житомирской области на протяжении 1943–1945 гг. Освещены проблема кадрового обеспечения работниками МТС и вопросы профессиональной подготовки механизаторских кадров машинно-тракторных станций в послевоенный период. Это время характеризовалось налаживанием работы специальных образовательных учреждений, осуществляющих обучение специалистов сферы сельского хозяйства. Анализируется работа военных частей и трудовое сподвижничество крестьян, которые были важным источником для восстановления МТС и колхозов в послевоенный период.

Ключевые слова: машинно-тракторная станция (МТС), Житомирская область, материально-техническая база, механизаторские кадры, сельское хозяйство.

Sidorov Konstantin. Features MTS Reconstruction in Zhytomyr 1943–1945 Years. This article explores the revival of the setting up and operation of specific machine-tractor stations in Zhytomyr region for 1943–1945. The problems of staffing employees of MTS and the issue of training staff mechanic machine-tractor stations in the postwar period. This time is characterized with setting up special education schools characterized debugging of special education, who conducted training of specialists in agriculture. We analyze the work units and selfless labor of the peasants, who have been an important source for the reconstruction of MTS and collective farms in the postwar period.

Key words: machine-tractor stations (MTS), Zhytomyr region, physical infrastructure, mechanic footage, agriculture.

Стаття надійшла до редколегії
18.06.2013 р.

УДК 94 (477.54) «1943/1945»

Наталія Пархоменко

Житлово-побутові умови населення Харківщини у 1943–1945 рр.

У статті на основі архівних матеріалів й усних свідчень очевидців проаналізовано умови життя населення Харківської області та шляхи розв'язання житлової проблеми в початковий відбудовчий період.

Ключові слова: житловий фонд, побутові умови.

Постанова наукової проблеми та її значення. Житло є невід'ємною частиною повсякденного життя людини. Дослідження умов життя простих людей одного регіону дасть змогу більш цілісно відобразити історичну картину повсякдення радянського суспільства в 1943–1945 рр.

© Пархоменко Н., 2013